

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 27-247/-245 : 26-246.7

ПЕЧАЛЬ І СЛЬОЗИ У СВЯТОМУ ЄВАНГЕЛІЇ

Людмила Петрушко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Україна, 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60
e-mail: liudmyla1991@ukr.net

Західно- та східноєвропейська середньовічна свідомість є глибоко християнською. Проповідь Благої звістки про прихід у світ Спасителя та Його славу перемогу над гріхом і смертю поклала їй початок і лежала в основі всього буття. Саме тому її вивчення невіддільне від Християнства та його текстів, найголовнішим з яких було і є Святе Євангеліє. З його чотирьох книг брали свої витоки і світогляд, і правила життя, і писемність. Через це, задля того, щоб увійти у герменевтичне коло тієї епохи, щоб зрозуміти інформацію вторинних джерел, дослідники насамперед звертаються до першоджерела.

Не є винятком і праці у сфері історії емоцій, зокрема печалі та сліз. Так, у відомій монографії з історичної антропології Ж. Ле Гоффа і Н. Трюона у розділі, присвяченому слізнному дару, автори виводять витоки сприйняття плачу у Середньовіччі саме з Нагірної проповіді Спасителя – «Блаженны плачущие...» (Мф. 5:4). Автори приділили також увагу сльозам Спасителя й у цілому оцінили матеріал Нового Завіту про плач і сльози як важливий і такий, що дозволяє надати сльозам позитивного характеру [7].

Ф. Конт, аналізуючи сльози у духовній культурі старообрядців, включає, за його ж словами, конкретний випадок у більш широкий історичний контекст, значну частину якого становить євангельська традиція. Він також починає з другої заповіді блаженств, згадує плач Господа Ісуса Христа, Марії Магдалини, Св. Апостола Петра. Дослідник висловлює цінне спостереження, яке підтверджує актуальність і нашої розвідки: «В Писанні плач наділяється таким глибоким и благородным смыслом, что его влияние ощущается на всем про-

тяжении истории как западной, так и восточной христианской традиции» [6].

Зважаючи на процитовані слова та відсутність на наших теренах історіографії, в якій був би представлений більш повний, ніж зазначено вище, аналіз печалі та сліз у перших чотирьох книгах Нового Завіту, вважаємо за доцільне здійснити його. Оскільки сфера наших наукових зацікавлень – це історія ментальностей українського середньовіччя, то Святе Євангеліє, яке читалося за кожною Літургією і в келійному (домашньому) правилі, про що свідчать рукописи Апракосів і четіих текстів [1], цікавить нас, насамперед, як ключ до розуміння явищ життя і творів, перекладних та оригінальних, християнської Русі, на які біблійні книги Нового Завіту мали значний вплив: як прямий, так і опосередкований – через інші тексти, через Богослужбову традицію.

Відтак, *метою* нашої статті є виявлення погляду на смуток і плач, представленого в Євангелії. Це розуміння слід шукати як у заповідях чи висловлюваннях, так і через конкретні приклади. За відсутності прямої оцінки потрібно зважати на причини, які породили печаль і сльози, і наслідки, до яких вони призвели. І завжди слід враховувати контекст. Зауважимо також, що оскільки проблема сліз і печалі пов'язана з темами покаяння, ставлення до скорбот, терпіння та низкою інших богословських питань, яким приділена спеціальна література, ми не будемо заглиблюватися у ці аспекти, а намагатимемося тільки шукати відповідь на запитання, поставлене вище: що чув/читав християнин Київської Русі у Святому Євангелії про печаль і сльози. Для кращого розуміння його змісту залучатимемо також тлумачення Святих Іоанна Златоустого та Фе-

офілакта Болгарського та богословів пізнішого часу. Вибір зумовлений тим, що тексти цих Святих Отців були відомими на Русі, а Тлумачне Євангеліє блаж. Феофілакта взагалі названо одним із найбільш поширених у слов'янський писемності тлумачних текстів [1]. Задля кращої структурованості та полегшення сприйняття матеріалу покладемо в основу його викладу класифікацію, що зустрічається у прп. Іоанна Лествичника: духовні, природні та неправильні скорбота та сльози [5]. На нашу думку, це цілком припустимо, адже, по-перше, Лествиця була відомою на Русі [10]. По-друге, богослов'я, представлене у ній, не є нововведенням автора, а тільки виражає існуючий у християнській традиції погляд на духовне життя. По-третє, ця класифікація відповідає основним богословським оцінкам (позитивна, нейтральна, негативна). Розпочнімо ж розгляд сумних емоцій у перших книгах Нового Завіту з тих, що пов'язані з найвищою цінністю християнства – з Богом.

Духовні

За кожною Літургією при Малому вході православний християнин чув піснеспів «Блаженні...» [11] (текст якого становлять євангельські слова з Нагірної проповіді), рідше, але теж неодноразово (адже цей уривок читається у день пам'яті святих, прославлених у чині преподобних) – ці слова були чути уже як євангельське читання. А в келії/вдома вони могли читатися і частіше. Чим же знаменні «Блаженні...» для з'ясування заявленого питання? Тим, що саме ними Спаситель заповідає духовний плач: *Блажєні плачуціи: яко тіи утѣшатся* (Мф. 5:4), *Блажєні, плачуціи нынѣ: яко воззмѣтєся* (Лк. 6:21). У цих словах богослов'я сліз в Євангелії (припускаємо, що також і жалю, печалі як першої сходинки до плачу) прочитується найбільш виразно. Про який же плач ідеться у другій заповіді блаженств? Св. Іоанн Златоуст пише, що Христос велить нам плакати не тільки за свої гріхи, але й за гріхи ближніх [4]. Так само пояснює її блаженний Феофілакт Болгарський: Господь називає блаженними тих, хто плаче через гріхи, і не лише свої, але й ближніх, і плаче не один лише раз, а завжди (адже сказано: *плачуціи*) [12]. У сучасних богословів знаходимо порівняння *сокрушення* і жалю християнина у зв'язку з гріхами з переживанням хорошої дитини, яка, порушивши батьківське прохання-заповідь, переживає через біль, завданий нею (чи іншими дітьми, якщо оплакуються також і їх гріхи) люблячим батькам [2].

Тобто Своєю заповіддю Спаситель *благословляє* духовні сльози, сльози каяття, щирого жалю і болю через власні гріхи та гріхи ближніх.

Окрім самої настанови, Святе Євангеліє подавало благочестивим читачам (і слухачам – надалі писатимемо лише про читачів, маючи на увазі одну, й іншу форму сприйняття євангельських текстів) також і *приклади* такого плачу. Так, із глибоким каяттям прийшла до Спасителя жона-грішниця і сльозами омивала Його ноги: *и стáвши при ногѹ егò создаді, плáчуцися, начáтъ умывáти нòзѣ егò слезáми* (Лк. 7:38), *сія же слезáми облія мѹ нòзѣ* (Лк. 7:44). Господь показав Своє милосердя, показав, що Він не зневажає навіть великих грішників, але приймає каяття, сльози та винагороджує їх духовною радістю прощення, звільнення від тягаря провин навіть тут, у тимчасовому земному житті, і ще більше – вічним блаженством у Царстві Небесному.

Невимовним розкаянням був породжений також плач Св. Апостола Петра після його відречення від Господа: *И изшедѣ вонѣ плакася гòрько* (Мф. 26:75, Лк. 22:62), *И начєнѣ плакашєся* (Мк. 14:72). Власне, саме відречення Бог попустив Своему учню, щоб той, пізнавши на собі глибину людської немічності, на майбутнє був вбережений від звеличення над іншими, які впадають у гріхи. Згідно з поясненням блаженного Феофілакта Болгарського, заплакавши, апостол Петро вийшов із нечутливості (*нечувствія*). Тобто каяття, сльози виводять людину зі стану осліпленого розуму. І його покаєнний плач Спаситель теж прийняв, повернувши його після славного Воскресіння у число Своїх учнів (Ін. 21:15-17).

Припускаємо, що усвідомленням свого гріха маловірства були викликані і сльози батька, який привів одержимого сина спочатку до апостолів, а потім і до Самого Спасителя [8]: *И áбїе возопївѣ отєцѣ отрочáте, со слезáми глагòлаше: вѣрюю, Гòсподи: помозї моєму невѣрїю* (Мк. 9:24).

Євангеліє також навчало тому, що саме сльози та печаль, а отже каяття і жаль через свою віддаленість від Бога, повинні становити сутність посту. Так, у відповіді Спасителя на запитання, чому апостоли не постять, можна побачити прирівняння його (посту) до плачу: *И речє їмѣ Исусѣ: едá мòгутѣ сѣнове брáчнїи плакати, елїко врємя сѣ нїми єсть жєніхѣ? Прїйдутѣ же днє, егдá отѣїметсѣ от нїхѣ жєніхѣ, и тогдá постятсѣ* (Мф. 9:15) (доки з гостями Наречений, то не можуть плакати, а коли заберуть Його від них, то будуть постити (піст у другій час-

тині фрази займає місце плачу – у першій)). Разом із цим, Господь засуджує зовнішній, лицемірний прояв вдаваного сердечного жалю за свої гріхи: **Егда же поститесь, не будьте якоже лицемьри стъпующе: помрачאותъ бо лица своя, яко да явятся челоуькомъ постящеся** (Мф. 6:16). Тобто смуток і сльози необхідні, без них неможливо спасти свою душу (**Горе вамъ смъющымся нынъ: яко возрыдаете и восплачете** (Лк. 6:25)), і саме сльози, згідно із тлумаченням блаженного Феофілакта Болгарського, слід розуміти під словом **умый** у Господній заповіді про піст [12]: **Ты же постяся помажу главу твою, и лице твоё умый** (Мф. 6:18), але вони повинні бути таємними і відомими лише Отцю Небесному (Мф. 6:18).

При зовнішній нечисленності згадок про покаянні печаль і сльози в Євангелії саме плач покаяння був покладений в основу духовного життя християнина, а монашествуючих – особливо, про що свідчить та увага, яка приділена їм у Богослужбових текстах, молитвах, святоотецькій та агіографічній літературі.

Природні

Поряд із покайним плачем середньовічний читач зустрічався у текстах святих євангелістів з природними нерадісними емоціями, такими звичними й особливо зрозумілими йому самому. Однак ці печаль і сльози часто також були благими. Адже якщо духовні породжені любов'ю до Бога, а вона заповідана як найголовніша, найперша заповідь (**возлюбиши Господа Бога твоего всъмъ сердцемъ твоимъ, и всею душею твоею, и всею мыслію твоею: сія ёсть первая и бо́лая заповѣдь** (Мф. 22:37-38)), то другі – любов'ю до ближніх (це – друга важлива заповідь: **возлюбиши искренняго твоего яко самъ себе** (Мф. 22:39)) і співчуттям, що теж є проявом любові: як правило, вони виникають у зв'язку з нещастям (духовні недуги, страждання, скрутні обставини), або смертю ближніх. Дійсно, частина їх, згаданих в Євангелії, освячена прикладом Самого Спасителя, а щодо решти – то, наскільки можна зрозуміти, у тексті не прочитуємо осуду сліз і смутку за таких обставин.

Так, скорботу породила у душі Спасителя жорстокість фарисеїв: **И возрѣвъ на нихъ со гнѣвомъ, скорбя о окаменѣніи сердець ихъ** (Мк. 3:5). Плачем виявляє Господь Своє співчуття Єрусалиму і його жителям, знаючи про їх майбутню жахливу долю: **И яко приближися, видѣвъ градъ, плакася о нёмъ** (Лк. 19:41).

Скорботу та сльози Господа викликала також смерть Лазаря та плач Марії й іудеїв: **Иисусъ ўбо, яко видѣ ю плачущую и пришедшыя съ нею иудеи плачущя, запреті Духу, и возмутіся самъ** (Ін. 11:33), **Прослезіся Иисусъ** (Ін. 11:35), **Иисусъ же паки претя въ себя, прійде ко гробу** (Ін. 11:38).

Феофілакт Болгарський так пояснює ці почуття Спасителя: «Так как Мария и пришедшие с нею плакали, то природа Человеческая располагалась к слезам и смущалась. Господь же подавляет потрясение в духе, то есть Духом обуздывает смущение и удерживает оно...» [13]. Господь допускає Своїй людській природі перенести ці почуття, щоб засвідчити, що Він є істинним Богом, й істинною Людиною. А також, щоб показати, що потрібно класити край і міру печалі та безпечаллю. Скорбота та сльози через смерть ближнього і зі співчуття до його рідних є природними для людини та є правильними (як пише блаженний, не виявляти співчуття та не проливати сліз – властиве звірям), однак повинна бути міра у печалі (можливо, це правило стосується лише сильної половини людства, а слабшої – ні, бо сам Феофілакт пише: «проливать много слез и предаваться много печали – свойственно женщинам» [13]).

У цьому ж тлумаченні висловлюється дуже важлива думка про те, що скорбота зі співчуття властива людській природі: «Для чего евангелист опять замечает, что Иисус плакал и скорбел по сочувствию? Для того чтобы мы знали, что Он истинно облекся в наше естество. Иоанн, сравнительно с прочими евангелистами, возвещает о Господе высшее учение и богословствует нечто великое; посему и из дел Его телесных повествует о более уничиженных. Посему и в скорби Господа он находит много человеческого и тем доказывает истинность плоти Его, чтобы ты познал, что Господь был Бог и вместе Человек» [13].

Згадують євангелісти і скорботу та тугу Господа Ісуса Христа напередодні Його страждань: **начатъ скорбѣти и тужити** (Мф. 26:37), **Тогда глагола ѡмъ Иисусъ: прискорбна ёсть душа моя до смерти: пождіте здѣ и бдіте со мною** (Мф. 26:38), **и начатъ ужасатися и тужити. И глагола ѡмъ: прискорбна ёсть душа моя до смерти: будите здѣ и бдіте** (Мк. 14:33-34). Феофілакт Болгарський пояснює: Господь тужить і скорбить, щоб показати Своїм учням, які бачили Його славу на Фаворі, що «Он есть Истинный Человек и скорбит, и тоскует подобно нам» [12], адже для людини природно боятися

смерті. Остання не по природі увійшла у наше життя, а тому природа наша боїться її і втікає від неї. Той же автор називає ще дві причини, чому Господь проявляє скорботу. Перша – щоб утаїти себе від ворога роду людського, щоб той напав на Нього, як на просту людину й умертвив Його, «а чрез это и сам был бы низложен». Друга – якби Спаситель Сам пішов на смерть, то «подал бы иудеям оправдание, что они не погрешили, убив Его, пришедшего к ним на страдание. Из этого и мы научаемся не ввергать себя в опасности, но молиться об избавлении от них» [12].

Повертаючись до скорботи за ближніх, згадаємо ще один приклад жалю співчуття, наведений у притчі про немилосердного боржника: *сжалисьа сї зълѡ товариши, побачивши, що один із їхніх друзів віддав іншого за борги у темницю* (Мф. 18:31).

Багато сказано в Євангелії про гіркі почуття Апостолів через страждання і смерть свого Учителя. Скорбіли вони, почувши про майбутні муки Спасителя: *И скорбни быша зълѡ* (Мф. 17:23), *скорби исполнихъ сердца ваша* (Ін. 16:6), *и вы же печаль имате убо нынѣ* (Ін. 16:22), а відтак – коли Господь сказав про зраду Його одним із них: *И скорбяще зълѡ, начаша глаголати ему единъ кийждо ихъ: еда азъ есмь, Господи?* (Мф. 26:22), *Онї же начаша скорбѣти и глаголати ему единъ по единому: еда азъ? И другїи: еда азъ?* (Мк. 14:19). Напередодні страждань свого Учителя, після Тайної Вечері печаль учнів поглибилася: *обрѣте ихъ спящихъ от печали* (Лк. 22:45).

Апостоли плакали та ридали за своїм Боже-ственным Учителем і на третій день після Його розп'яття: *Она [же] шедши возвьстї сь нїмъ бывшымъ, плачуцымся и рыдающымъ* (Мк. 16:10). Горе учнів, зокрема Св. Марії Магдалини, посилилося ще й тим, що прийшовши до Гробу, вона не знайшла похованого Учителя і думала, що Його викрали: *Марїа же стояше у грѡба внѣ плачуци: якоже плакашеса, принїче во грѡбѣ* (Ін. 20:11), *жєно, что плачешися? Глагола їма: яко възїша Господа моего, и не вѣмъ, гдѣ положїша его* (Ін. 20:13), *Глагола ей Иисусъ: жєно, что плачеши, когѡ ищеши?* (Ін. 20:15). Феофілакт Болгарський, так пише про її сльози: «Мария, по свойственной женщинам чувствительности и любви к слезам, стоит у гроба и плачет. Не находя Иисуса», дивиться на те місце, де Він був захоронений, «и в этом одном находит утешение. За то и удостаивается видеть больше, чем ученики» [13].

Тобто плач Марії не лише не засуджується, але Господь винагороджує її радістю однією з перших побачити Його Воскреслим.

Засмученими були також Лука і Клеопа, йдучи дорогою в Еммаус: *Речє же къ нїма: что сѹть словеса сія, о нїхже стязѣтася къ себѣ идѹща, и еста дряхла?* (Лк 24:17). Хоча у тлумаченні й знаходимо слова про те, що відповідаючи на питання Спасителя, вони розповідають про сподівання на Месію, які не збулися [12], все ж припускаємо, що глибиною причиною їх печалі була хресна смерть Спасителя.

Про плач і ридання Господь попередив апостолів ще на Тайній Вечері, щоб вони були готові до того, що їх чекає, і мужньо перенесли розп'яття та смерть свого Учителя: *амїнь, амїнь глаголю вамъ, яко восплачѣтеся и возрыдаѣте вы* (Ін. 16:20). Але одразу ж Спаситель утішає їх словами про Своє Воскресіння та їхню радість: *вы же печальни будете, но печаль ваша въ радость будетъ* (Ін. 16:20).

Євангеліст Лука також повідомляє про сльози жінок, які співчували Спасителю, коли Він ішов на Розп'яття: *Идѣше же восплѣдъ его народъ многъ людѣи, и жєны, яже и плакахуся и рыдаху его* (Лк. 23:27). Однак їм Господь забороняє плакати: *дицѣри Иерусалимски, не плачѣтеся о мнѣ, обаче себе плачѣте и чадъ вашихъ* (Лк. 23:28).

Чому Господь не каже нічого про плач апостолам і Св. Марії Магдалині, яка стояла біля Гробу, але забороняє той плач народу, яким Його супроводжували на Розп'яття? Частково відповідь на запитання дає блаженний Феофілакт Болгарський. Він пояснює заборону тим, що жони плачуть так, начебто Господа спіткала біда, виражаючи таким чином своє співчуття і нарікання на людську неправду. Але Спаситель страждав добровільно, «а страждущему добровільно, и притом за спасение всего рода человеческого, приличествуют не слезы, а одобрение и прославление» [12].

Однак у єпископа Михаїла (Лузіна) ми знаходимо зовсім протилежне прочитання цього євангельського уривку. Так, оскільки, згідно з іудейськими звичаями (принаймні тими, які були у пізніший час) заборонялося виявляти співпереживання злочинцям, яких вели на публічну страту, співчуття жінок було до певної міри героїзмом. Єпископ Михаїл пише, що не слід розцінювати їхні ридання як поверхневі, тимчасові, швидкоплинні співчуття або скорботу слабкими нервами жінок, які готові проливати сльози у будь-яких випадках. Автор підтверджує свою думку тим, що у такому разі

Господь не сподобив би їх відповіді. Це було почуття співстраждання саме Йому, Невинному. Можливо, це – жони, які знали Спасителя особисто, чули Його учення, вірили у Нього як у Месію. У будь-якому разі, бачимо, що Господь був зворушений цим проявом глибокого співчуття Йому та звертає до них Свою останню мову (далі аж до славного Воскресіння маємо лише короткі висловлювання Його), хоча перед цим мовчав у відповідь на легковажні запитання царя Ірода. Єпископ Михаїл відзначає, що Господь називає їх не «жонами», а звертається сповненими Його Божественної любові словами «Дщери иерусалимские», у яких засвідчено «благорасположение ...к этим женщинам, выражавшим Ему такое трогательное сочувствие» [9]. Однак із уст Божественного Учителя лине не вдячність, а пересторога: **обаче себе плачете и чадъ вашихъ** (Лк. 23:28). Господь, як пояснює згадуваний автор, «не отвергает доброго сострадания к себе женщин, но указывает им на бедствия, имеющие постигнуть их и детей их. Не имел ли при этом в виду Господь той страшной клятвы, которую так легкомысленно призывали иудеи на себя и детей своих: «кровь Его на нас и на детях наших» (Мф. 27:25)» [9].

Якщо скорбота та сльози Спасителя щодо Лазаря були більшою мірою викликані співчуттям до рідних покійного, до їхніх сліз, адже Він знав, що воскресить Лазаря, то Апостоли та жони плакали і ридали з любові до Господа: як через зраду, страждання та страшну смерть на Хресті, так і через те, що вони залишилися без свого Божественного Учителя.

Святою любов'ю була породжена також і скорбота апостола Петра після втретє промовленого Господом запитання: **Оскорбъ [же] пётръ, яко рече ему третіе: любиши ли мя?** (Ін. 21:17). Любов'ю, адже як тлумачить блаженний Феоділакт Болгарський, апостол «смутился, не ошибочно ли он думает о себе, что любит, тогда как, быть может, на деле не любит» [13].

Неодноразово як причина плачу згадується в Євангелії смерть близьких родичів (дітей і брата). Це – і плач віфлеємських матерів за своїми невинно убієнними немовлятами: **гласъ въ ра́мъ слы́шанъ бы́сть, пла́чь и рыда́ние и во́плъ мно́гъ: Рахи́ль пла́чу́щия ча́дъ сво́ихъ, и не хотя́ше утѣ́шиться, яко не су́ть** (Мф. 2:18); і вдови, яка хоронила свого єдиного сина: **И видѣвъ ю́ Госпо́дь, милосѣ́рдова о не́й, и рече́ ей: не пла́чи** (Лк. 7:13); і людей у домі Іаїра, коли померла його донька: **И при́де въ до́мъ архи́си-**

наго́говъ и видѣ́ молву́, пла́чу́щияся и крича́щия мно́го. И вше́дъ глаго́ла ѿмъ: что́ мо́лвите и пла́четесь? (Мк. 5:38-39), **Пла́кахуся же всі́ и рыда́ху ея́. Онъ же рече́: не пла́чители: не ўмре [бо], но спитъ** (Лк. 8:52); і Марії та іудеїв через смерть Лазаря: **яко ѿдетъ на гробъ, да пла́четъ та́мо** (Ін. 11:31), **Иисусъ ўбо, яко видѣ́ ю́ пла́чу́щия и прише́дшыя съ не́ю иуде́и пла́чу́щия** (Ін. 11:33).

У двох останніх випадках плачуть не лише родичі, але й інші люди, які, вочевидь, прийшли підтримати перших в їх горі. Щодо доньки Іаїра, то можливо, мова йде також і про певну традицію оплакування. Господь двічі (одного разу вдові, іншого – тим, хто оплакував дівчинку) промовляє: **не пла́чи, не пла́чители, что́ мо́лвите и пла́четесь?** Як нам здається, слова Спасителя не слід розуміти як заборону – вони були проявом милосердя, словами заспокоєння, втіхи. А слідом за ними йшли чудесні діяння, які приносили радість на місце сліз – воскресення тих, кого оплакували. Припускаємо, що плач і скорбота у зв'язку зі смертю дорогих людей (рідних, друзів) завжди викликані любов'ю: з одного боку – співчуттям до людини, для якої закінчився земний шлях (а особливо, якщо відхід із цього світу супроводжувався стражданням чи хворобою – тоді співчують їй і в тому, що вона перенесла, перш ніж відійти), адже смерть не притаманна людській природі [12], так і жалем, що потрібно на тривалий час розлучитися із тими, кого любили і ким були любимі.

Євангеліє оповідає ще про один приклад скорботи батьків – коли Божа Матір та названий батько – праведний Йосиф не знайшли Сина серед родичів і знайомих, повертаючись із Єрусалиму: **се́ отце́въ тво́й и азъ боля́ща и́скахо́ма тебе́** (Лк. 2:48). О.П. Лопухін зауважує, що грецьке слово (ὀδυρόμενοι), якому відповідає у зазначеній фразі церковнослов'янське **боляща**, означає як фізичний, так і душевний біль. І на думку згаданого професора, ці слова можна передати як: «отець Твій і Я змучилися, шукаючи Тебе» [7]. Не відкидаючи можливість такого прочитання наведеного євангельського тексту, нам здається правильнішим слідувати більш поширеному тлумаченню цього уривку. Так, і відомий на Русі слов'янський варіант цього слова (**боляща**) означає душевні переживання, і в синодальному перекладі читаємо про сердечну скорботу – «с великою скорбью», й у тлумаченні біблеїстів XIX ст. йдеться не про фізичний біль. Єпископ Михаїл (Лузін) пише про переживан-

ня Пресвятої Богородиці та праведного Іосифа так: «хотя Мария, а равно и Иосиф, и могли быть уверены, что с Отроком Иисусом, состоявшим под особым охранением Божиим, не могло случиться ничего худого, тем не менее неизвестность, где Он находится и что с Ним делается, не могла не поражать скорбью их родительское сердце» [9]. Силою батьківської любові пояснює велику скорботу Матері та названого батька також О.В. Іванов [3]. Тобто такі почуття зовсім не засуджуються в Євангелії, але навіть, можливо, освячуються прикладом Божої Матері та праведного Йосифа.

Ще одним прикладом природної печалі, яка очікує людство, є скорбота часів царства антихриста, яку передрікає Господь: *по скорби днів тьхъ* (Мф. 24, 29).

Прикладом благої, на наш погляд, однак безрезультатної печалі є скорбота Ірода, коли задля виконання своєї обіцянки він повинен був стратити праведника – Св. Іоанна Хрестителя: *И печаленъ бысть царь: клятвы же ради и за возлежащихъ съ нимъ, повелѣ дати [ѣй]* (Мф. 14:9), *И прискорбенъ бывъ царь, клятвы [же] ради и за возлежащихъ съ нимъ не восхотѣ отрѣци ѣй* (Мк. 6:26). Згадуваний Феофілакт пояснює, що цар опечалився по причині святості, чесноти Іоанна Хрестителя [12], через те, що має погубити невинного. Можливо, скорбота Ірода згадується в Євангелії для того, щоб показати нам, що в таких ситуаціях потрібно дослухатися до печалі і не робити того, що викликає біль у нашому серці.

Три євангелісти повідомляють про скорботу людини (у тексті – *юноша/нѣкій/нѣкій князь* (або ж їх було двоє, троє)), яка через прив'язаність до багатства не може виконати заповідь Спасителя і роздати все своє майно убогим: *Слышавъ же юноша слово, отъиде скорбя: бѣ бо имѣя стяжанія многа* (Мф. 19:22), *Онъ же дряхльъ бывъ о словесі [о словесі сѣмъ], отъиде скорбя: бѣ бо имѣя стяжанія многа* (Мк. 10:22), *Онъ же слышавъ сіе, прискорбенъ бысть: бѣ бо богать зълѣ. Видѣвъ же егѣ Иисусъ прискорбна бывша* (Лк. 18:23-24). З Євангелія ми не знаємо про подальшу долю юнака/князя: чи зміг він з часом продати все і роздати бідним. У наведених уривках не сказано, що печаль спонукала його до виконання слів Спасителя. Вона лише засвідчила його прив'язаність до багатства. Разом із тим, припускаємо, скорбота була породжена не стільки сріблολюбством, скільки усвідомленням цієї пристрасті й того, що через неї не може послу-

хатися Божественного Учителя. Блаженний Феофілакт подає таке пояснення щодо князя з Євангелія від Луки: «Скорбь начальника показывает, что он был человек благонамеренный, а не злой хитрец. Ибо из фарисеев никто никогда не печалился, а скорее они ожесточались» [12].

Даремний, запізнілий плач (можливо, це плач розкаяння) під час Свого Другого славного Пришестя прорікає Господь непокірним Його волі людям: як іудеям, так і християнам, прив'язаним до земного [12]: *и тогда восплачутся вся колѣна земная* (Мф. 24:30). Такий же плач неодноразово (сім разів!) згадується щодо місця мук грішників: *тѹ будетъ плачь и скрежетъ зубѣмъ* (Мф. 8:12, Мф. 13:42, Мф. 13:50, Мф. 22:13 [12], Мф. 24:51, Мф. 25:30, Лк. 13:28), *Горе вамъ смѣющимъ нынѣ: яко возрыдаете и восплачете* (Лк. 6:25). Феофілакт Болгарський пояснює, словами *скрежетъ зубом* виражено розкаяння, яке, на жаль, уже не зможе принести плоду – прощення і помилування людини Богом [12].

Гріховні

Господь заповідає плач покаяння, освячує та розуміє природні печаль і сльози, але забороняє зневіру (*уныніе*): *Глаголаше же и притчу къ нимъ, како подобаетъ всегда молѣтися и не стужати [си]* (не унывать – Синод. пер.) (Лк. 18:1). Й оповідаючи притчу про вдову та несправедливого суддю, називає ліки від нього – постійну та посилену молитву [8].

Отже, на підставі наведеного вище огляду згадок нерадісних емоцій у Святому Євангелії, можна зробити наступні висновки. Із нього людина середньовіччя черпала розуміння, що загалом печаль і сльози існують трьох видів: духовні, природні та гріховні. Духовні – це ті, які викликані жалем, розкаянням через те, що сама людина та ближні завдали болю Господу, порушивши Його святі настанови. Оскільки такі скорбота та плач породжені любов'ю до Бога, що Сам Спаситель називає найбільшою заповіддю, то й самі ці печаль і сльози посідають у наведеній класифікації перше місце. В Євангелії є і заповідь названого плачу з обітницею утішення та радості (як у цьому віці, так і в майбутньому), і його приклади, які засвідчують істинність правдивих слів Спасителя. Скорбота та сльози покаяння є обов'язковими для спасіння і вони повинні бути принесеними у цьому земному житті: (*плачущіи нынѣ*) (Лк. 6:21). Тому що після його закінчення розкаяння буде безплідним, у місці осуду та мук

буде плач через гріхи, однак він уже не зможе допомогти людині.

Будучи книгою історичною і за своїм жанром оповідною, тісно пов'язаною з життям людей, Євангеліє надзвичайно часто повідомляє про природні скорботу та плач. Більшість із них викликані любов'ю до ближніх, співстражданням і співпереживанням їх горю, бідам, духовним недугам. Тому їх теж можна назвати благими і навіть святими. Вони подавали читачу взірці щирої сердечності, жалю та болю через нещастя інших, рідних і друзів, настільки глибоких почуттів, що вони повинні аж породити печаль і сльози. Ті історії, в яких згадуються оплакування померлих близьких родичів (дітей і брата), припускаємо, окрім своєї основної мети (розповісти про великі чудеса Сина Божого – воскресення сина вдови, доньки Іаїра, Лазаря), показували людині, що такі ж скорботи переживали й інші (у тому числі маємо на увазі також хвилювання Пресвятої Богородиці за Отрока Ісуса), й дарували надію, що як Господь зглянувся на їх горе, так і виявить Свою Милість і до всіх інших страждених. Печаль і сльози Спасителя, особливо напередодні Його мук і смерті на Хресті, й у дійсності, і в євангельському тексті засвідчували істинність Його не тільки Божественної, але й Людської природи, якій властиво боятися та втікати від смерті як протиприродної.

Через приклади Ірода, котрий не хотів страчувати праведника, але соромився порушити обіцянку, й юнака/князя, який прагнув слідувати за Божественним Учителем, але не міг відмовитися від багатства заради Нього, Євангеліє застерігало читача епохи Середньовіччя, що серце душевним болем підказує людині, як правильно чинити. І потрібно дослухатися до цієї скорботи, адже через таке внутрішнє збентеження Господь відвертає від гріха, вказує шлях добра.

Однак буває печаль і по суті своїй гріховна – та, яка позбавлена надії на Бога, яка пов'язана зі зневірою (*уныніе*). Від неї потрібно берегти

своє серце посиленою і постійною молитвою.

Таке розуміння печалі та плачу виражало Святе Євангеліє і через формування системи цінностей, через свою етику прояву нерадісних почуттів здійснювало вплив на світогляд, літературу та життя людей християнської, середньовічної доби. Вивченню цього впливу маємо намір присвятити увагу вже на наступних етапах нашого дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев А.А. Библия / А.А. Алексеев, О.П. Лихачева // Словарь книжников и книжности Древней Руси. – Ленинград, 1987. – Вып. I (XI – первая половина XIV вв.). – С. 71, 78.
2. Зинковский К., иеромонах. Предисловие / Кирилл Зинковский, иеромонах, Мефодий Зинковский, иеромонах // Евфивулос Е., архимандрит. Путь слез. – М.: Паломник, 2012. – С. 4.
3. Иванов А.В. Руководство к изучению книг Священного Писания Нового Завета / А.В. Иванов. – СПб.: Изд-во «Воскресение», 2002. – С. 94.
4. Иоанн Златоуст. Толкование на Евангелие от Матфея. В двух книгах. Книга первая / Иоанн Златоуст. – М.: Сибирская Благовонница; 2010. – С. 102.
5. Иоанн Лествичник, преподобный. Лествица, возводящая на небо / Иоанн Лествичник. – Симферополь: Изд-во Шпатакова «Родное слово», 2013. – С. 89.
6. Конт Ф. «Кончавше правило, паки начах молитися Христу и Богородице со слезами» (Слезы в русской духовной культуре) / Франсис Конт // Тело в русской культуре: сб. статей / [Сост. Г.И. Кабакова, Ф. Конт]. – М., 2005. – С. 113.
7. Ле Гофф Ж. История тела в средние века / Жак Ле Гофф, Никола Трюон; [пер. с фр. Е. Лебедевой]. – М.: Текст, 2008. – С. 67-73.
8. Лопухин А.П. Толковая Библия или Комментарий ко всем книгам Св. Писания Ветхаго и Нового Завета. – Т. 9. Евангелия от Марка, Луки и Иоанна / А.П. Лопухин. – СПб., приложение к журналу «Странник», 1912. – С. 61, 144, 239.
9. Михаил (Лузин) епископ. Толкование на Евангелие от Луки / Михаил (Лузин) [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Mihail_Luzin/tolkovanie-na-evangelie-ot-luki/
10. Попова Т. Лествица Иоанна Синайского в славянской книжности / Т. Попова. – Саарбрюкен: Изд-во Lambert, 2011. – С. 93.
11. Служебник. – К.: Типография Киево-печерской лавры, 2014. – С. 86.
12. Толкование на Святое Евангелие блаженного Феофилакта Болгарского. В двух томах. – Т. I. Толкования на Евангелия от Матфея и от Марка / Феофилакт Болгарский. – М.: Сибирская Благовонница; 2010 – С. 36, 44, 74, 110, 121, 124, 134, 157, 177, 213, 277.
13. Толкование на Святое Евангелие блаженного Феофилакта Болгарского. В двух томах. – Т. II. Толкования на Евангелия от Луки и от Иоанна / Феофилакт Болгарский. – М.: Сибирская Благовонница, 2010. – С. 281, 282, 351, 358.

Петрушко Людмила *Печаль і сльози у Святому Євангелії*

Статтю присвячено проблемі печалі та сліз у перших чотирьох книгах Нового Заповіту. Аналізуються згадки нерадісних емоцій в Євангелії. У ході дослідження розкривається богословський погляд на смуток і плач. Виявлено різні за своєю суттю види скорботи та сліз, представлені у першоджерелі богослов'я. Проаналізовано причини й обставини, що зумовлювали печаль і плач і були пов'язані з ними у книгах чотирьох євангелістів. У статті також наведено тлумачення Святих Отців і богословів, чие бачення виражає правильний, канонічний погляд на аналізовані уривки. У результаті такого огляду автор робить висновок про етичні норми та ставлення християнина до смутку і сліз, які формувало Святе Письмо та святоотецька традиція його прочитання. Таким чином, у пропозиціях дослідженні охарактеризовано один із найважливіших взірців культурних практик, у тому числі й ментальності Середньовічної Русі, котра базувалася на євангельських цінностях.

Ключові слова: печаль, сльози, Євангеліє, історія емоцій, середньовіччя, Київська Русь

Петрушко Людмила Печаль и слезы в Святом Евангелии

Статья посвящена проблеме печали и слез в первых четырех книгах Нового Завета. Анализируются упоминания нерадостных эмоций в Евангелии. В ходе исследования раскрывается богословский взгляд на скорбь и плач. Выявлены различные по своей сути виды скорби и слез, которые представлены в первоисточнике богословия. Проанализированы причины и обстоятельства, которые обусловили печаль и плач и были связаны с ними в книгах четырех евангелистов. В статье также приведены толкования Святых Отцов и богословов, чье видение выражает правильный, канонический взгляд на рассматриваемые отрывки. В результате проведенного анализа автор делает вывод об этических нормах и отношении христианина к скорби и слезам, которые сформировало Священное Писание и святоотеческая традиция его прочтения. Таким образом, в предлагаемом исследовании охарактеризован один из важнейших образцов культурных практик, в том числе и ментальности Средневековой Руси, которая базировалась на евангельских ценностях.

Ключевые слова: печаль, слезы, Евангелие, история эмоций, средневековья, Киевская Русь

Petrushko Liudmyla Sadness and tears in the Holy Gospel

The article is devoted to understanding sadness and tears in the Gospel. The author analyzes the negative emotions in the first four books of the New Testament. Importance of the Gospel for formation of the Medieval Rus spiritually culture and its leading role in the formation of worldview and mentality of its people are emphasized.

The theological content of sadness and tears is disclosed in the research through general scientific, linguistic, and special historical methods. During the analysis of the Holy Scripture texts, all direct statements and indirect situational contexts about evangelicals joyless emotions were selected.

Based on received information, various kinds of sorrow and tears manifestations are grouped by their importance in the spiritual life of man. The author selects the natural, spiritual and joyless sinful emotions and profoundly analyzes the causes and circumstances that predetermine sadness and sorrow in books of the four Evangelists. This allows to reveal their origin and define scheme of emotions assessment in Christian ethics. Along with excerpts from the Holy Scriptures are authoritative interpretation of the theologians, whose vision expresses the correct canonical theological view of the analyzed passages. This is the attitude, cultivated in medieval society due to the constancy of Christian theology.

The result of the research is identifying the ideal emotions of sadness and crying in the Christian Middle Ages society. Christian standards of behavior and display of sorrow and tears are revealed. Thereby, the exemplar of cultural practices, including the medieval mentality, based on evangelical values, is characterized.

Keywords: sadness, tears, the Gospel, history of emotions, Middle Ages, Kievan Rus

Рецензенти:

Михайлуца М.І., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 07.06.2017 р.